

תרגום המאמר

Alon-mozes, T. (2021). Der Landschaftsarchitekt Haim Latte: Garten und Landschaft. *Jüdischer almanach, Jüdischer Almanach Natur*, 131-140.

כיום, שמו של חיים לטה כמעט ונשכח, אפילו בקרב עמיתיו - גננים, אדריכלי נוף וחוקרי הנופים המעוצבים של ישראל. בשנת 1975 התפרסם לטה לרגע כאשר הוענק לו הפרס היוקרתי עבור מפעל חיים באדריכלות נוף על שם אברהם קרונן. הייתה זו הכרה צנועה בהישגיו של הגן, אדריכל הנוף, המדריך והכותב הפורה, שנולד בגרמניה בראשית המאה העשרים, עלה לארץ ישראל בשנות העשרים, והשפיע רבות על יצירת הגנים והנוף בישראל עד למותו בשנת 1988.

חיים לטה ראוי להכרה ציבורית כי בניגוד לעמיתיו, אדריכלי הנוף של מחצית המאה העשרים, שתכננו בעיקר גנים עירוניים וחצרות קיבוצים, הוא טען כי גינון אינו תכנון של כמה גנים קטנים, אלא טיפוח איכות הסביבה.¹ רעיונותיו שיקפו תפיסות שרווחו בתחילת המאה העשרים בגרמניה, ושקראו לשילוב המודרניזציה והטבע בצורה הרמונית וללא סתירות. בתריסר מאמרים לערך, חלק קטן ביותר מכתובתו המקצועית, גיבש לטה עמדה מקורית אודות יחסי הגומלין בין גנים לטבע ולנוף, פיתוח ושימור, מודרניות ורומנטיקה. הוא ביסס את תפיסת עולמו על תצפיות אישיות בגנים ובנופי הארץ, נסיעות ארוכות לחו"ל וחשיבה ביקורתית עצמאית. לטה היה אוטודידקט, ללא השכלה אקדמית, אך רעיונותיו היו מקוריים והקדימו את זמנם.

חיים לטה נולד בינואר 1902 בברלין. הוא היה תלמיד תיכון מצטיין והגיע לבית הספר היהודי לגננות באהלם שליד הנובר (*Israelitische Gartenbauschule Ahlem*) בשנת 1918 על מנת לברוח מקשייה של מלחמת העולם הראשונה.² בית הספר המקצועי הוקם בשנת 1893 על ידי הפילנתרופ היהודי מוריץ אלכסנדר סימון, והכשיר מאות צעירים יהודים, בעיקר ממזרח אירופה, בחקלאות.³ המוסד שאף לספק לחניכיו ידע חדשני בחקלאות ובגננות באמצעות חינוך עיוני ומעשי והעסיק מומחים בתחומים מגוונים. באהלם התמחה לטה בגידול ירקות, פירות ופרחים ובעיצוב גינות. שם נזרעו זרעי אמונתו בידע מדעי, מקצועיות והתמדה. מבין מוריו, הושפע לטה עמוקות מאדריכל הגנים הרמן וורניקה (Wernike), מנהל הגנים בהנובר ומבכירי תנועת שימור הגנים בגרמניה.

¹ מיכאל אוהד, 1975, "ריאות ירוקות", הארץ, 4 באפריל עמ' 16-17.

² חיים לטה, 1978, בית הספר לגננות ליד הנובר, 1893-1941, גן ונוף כרך ל"ד (א'), עמ' 39-41.

³ Burmil, Sh., Enis, R., & Amdur L., 2003, *The "Israelitische Gartenbauschule" Ahlem, the Jewish Horticulture school Ahlem and its influence on Landscape Architecture and Garden Culture in Israel*, Report of the Israeli Research Team Technion, Israel Institute of Technology.

וורניקה טען כי פארקים הם ריאות העיר, והשדרות הם איברי הנשימה שלה. תפיסה זו של הירק כאמצעי לשיפור בריאות האדם ליוותה לטה לאורך כל חייו. הוא ראה בגן אמצעי להגן על האדם ובריאותו, ובאופן כללי הדגיש את הפונקציונליות של הגן והסביבה, לצד תרומתם האידיאולוגית והאסטטית. לטה קידם גינון מבוסס מדע והדגיש זאת בכתביו. תפישת עולמו הדהדה את המושגים הגרמניים *Hort, Waerter, Garde and Garten*, ומקבילותיהם בעברית גן והגנה.⁴ בדומה לתפיסות שרווחו בגרמניה בראשית המאה העשרים, לטה קשר בין ההזנחה שפשטה בארץ ישראל ומצב התברואה בכפרים הערביים. הוא דגל בגינון כשליטה בקרקע: סינון אוויר וייצוב הקרקע על ידי צמחים, הגנה מפני השמש על ידי עצי צל - כל אלו לתפיסתו משפיעים על האדם פיזית ונפשית. למרות שתכנן בעיקר פרויקטים בקנה מידה קטן, הוא קידם את התכנון והתחזוקה של כלל הנוף והסביבה.

בשנת 1923, הגיע חיים לטה לארץ ישראל לאחר הכשרה חקלאית קצרה בחוות ההכשרה הציונית במרקנהוף. תחילה, יחד עם בוגרים נוספים של אהלים עבד בפרדסי השרון ותכנן כמה גנים, כולל את וילה מלצ'ט שלגדות הכנרת עבור סר אלפרד מונד. שם פגש בנשיא ההסתדרות הציונית אוטו וורבורג שהיה מומחה בינלאומי בתחום פיתוח חקלאי ואיקלום צמחיה.⁵ המפגש הוביל לשיתופי פעולה מקצועיים וחזק את עיסוקו של לטה באיקלום מינים שמקורם מעבר לים בגן הישראלי. בשנת 1930 התיישב לטה בפרדס חנה ובמשך כחצי מאה התפרנס מעבודות מגוונות: תכנון גנים, הוראה והדרכה בנושאי גינון. בניגוד לבוגרי אהלים אחרים כמו שלמה וויינברג-אורן ויוסף סגל, העיצוב לא היה ליבת הפעילות המקצועית של לטה. במהלך שנות הארבעים תכנן את הפארק העירוני טבריה (איור 1), ובהמשך תכנן גנים בכמה קיבוצים: דגניה א, ודגניה ב, בית זרע, אפיקים ושער הגולן. בשנת 1945 תכנן את הגן הבוטני של בית ירח. ובשנותיו האחרונות שיתף פעולה עם אדריכלית הנוף רות אניס בתכנון קיבוץ שומרת ובתכנון אב טיפוס לחצרות בתי ספר עבור משרד החינוך.

⁴ חיים לטה, 1960, פינת המדריך, גן ונוף כרך י"ז (ב') עמ' 65-67.

⁵ על עבודתו של וורבורג בנושא איקלום מינים וטיפוח החקלאות בישראל ראה

Dana von Suffrin, 2021, The Possibility of a Productive Palestine: Otto Warburg and Botanical Zionism. *Israel Studies* 26(2):173-197.

איור 1: הגן העירוני בטבריה, חיים לטה, מתוך השדה לגן ולנוף כרך ד', (ב'), עמ' 23.

במאמר שכתב לטה בגן ונוף בשנת 1949 הוא הדגיש חשיבותה של הפונקציונלית בתהליך התכנון: בהתחלה הוא פתר את בעיות הניקוז, ואז יצר שבילים מוצלים ורחבים, שתל מדשאות גדולות ולא מחולקות ופיזר פינות ישיבה רבות. בתכנון השתמש באבן המקומית, בזלת והדגיש את חשיבות התחזוקה הקלה.⁶

לטה היה מורה מוערך. הוא לימד גינון בבית הספר החקלאי שבנהלל, בחוות רופין בעמק חפר ובפקולטה לאדריכלות בטכניון, חיפה. מאז 1950 שימש כמדריך ראשי במשרד החקלאות, ייעץ לגננים בעיריות ובעיקר ביישובים חקלאיים. לטה העביר קורסים, שידר תוכניות רדיו, ארגן פגישות ייעוץ וכתב מאמרים רבים ומכתבים פרטיים בנושאי גינון מגוונים. הוא פירסם אך ורק ב"השדה לגן ולנוף" ובהמשך ב"גן ונוף", כתבי העת הרשמיים של התאחדות הגננים. בכמעט 500 מאמרים הוא דן בנושאים מגוונים, כמו משימות חודשיות בגינה, תצפיות ממסעותיו באירופה, מאמרים בנושא השמות המדעיים של הצמחים, חשיבותו של גינון מבוסס מחקר, נטיעות לצידי דרכים, ומאמרים בנושא שמירת טבע, בהם אתמקד. לטה הכיר את הידע הבינלאומי בתחום הגינון והנגיש אותו לקורא המקומי. בעשור האחרון לחייו הוא כתב בעיקר על איקלום מינים שמוצאם מעבר לים (acclimatization) ושילובם בגן הנוי המקומי. לטה נפטר בשנת 1988.

ניתוח של כתריסר מאמרים שפורסמו בין השנים 1950 ל 1975 חושף את השינויים בתפיסת עולמו. מגישה מודרניסטית המעמידה את האדם במרכז, לגישה הרואה באדם חלק מהנוף הסובב אותו.

גן ונוף בכתיבתו של חיים לטה

בט"ו בשבט 1950 פרסם לטה מאמר פתיחה קצר ב"השדה לגן ולנוף". נישא על גלי האופוריה שליוו את הקמת מדינת ישראל, לטה קרא לשתילה אינטנסיבית של יערות וגנים למען שיפור הנוף ובריאות האוכלוסייה.

"והנה זכינו וקמה מדינת ישראל. וסולקו כל המחיצות, עתה בידינו הדבר לנטוע למלא המרחבים יערות, גנים ושדרות – למען יוצר נופ ארצי מרהיב עין... שיפור נופ הארץ צריך להיות למפעל עממי שבחובותיו ישא כל אזרח בישראל, ובייחוד הנוער שלנו".⁷

ההיבט החינוכי של שתילת גנים עבר כחוט השני בכתיבתו. הוא ראה בלימוד הטבע אמצעי חשוב לאהבת המולדת, ואת הגננות כאמצעי הגנה בפני הזנחה, וסכנות אחרות. לאחר השגת השליטה במרחב (השלב הראשון של גננות אמיתית), "חייבת לבוא הדאגה לשיפורים ולקישוטים, כי רק היפה עשוי להתחבב על האדם, ורק אזרחים האוהבים את מולדתם, מבטיחים את קיומה. לא במותרות כאן המדובר, אלא בצורך חיוני, הדורש יחנוך רב על מנת להבטיח מה שהשיגה המהפכה שחלה בעמנו".⁸

⁶ חיים לטה, 1949, הגן העירוני בטבריה, השדה לגן ולנוף כרך ד' (ב'), עמ' 22-24.

⁷ חיים לטה, 1950, שיפור נופ הארץ, השדה לגן ולנוף כרך ה' (ב'), עמ' 17-18.

⁸ חיים לטה, חינוך הנוער ונוף הארץ, גן ונוף כרך י"ז (ב'), עמ' 64.

את השיפורים בקש לטה להשיג באמצעות הרחבת רפרטואר צמחיית הנוי – באמצעות איקלום של צמחים מכל רחבי תבל. תחילה טיפח אותם במו ידיו בתחנת הנסיונות שבתל אביב ולאחר מכן ליווה את חלקות הניסוי שהיו פזורות בכל רחבי הארץ, וכתב על הצלחותיהן במאמרים רבים.

מגמה זו, עמדה בניגוד למגמות שימור הנוף המקומי וביסוס הגן הישראלי בעיקר על צמחיה מקומית על ידי אנשי החברה להגנת הטבע ואחרים. החברה, אשר נוסדה ב 1954, מצאה בשדה לגן ולנוף זירה חשובה להצגת רעיונותיה המרכזיים, ולגיוס קהילת הגננים לתמיכה במטרותיה. בט"ו בשבט 1956, הוקדשה מהדורה המיוחדת של הביטאון לשמירת טבע ולחברה להגנת הטבע. מועצת החברה הכריזה על הנוף הטבעי כגן הדקורטיבי של ישראל, ועזריה אלון, ממייסדי החברה, קרא לשתילה של כמה עשרות מינים של עצים מקומיים בגנים.⁹ חיים לטה, מבכירי הכותבים בביטאון פתח את הגיליון, במחווה קצרה לרעיון שמירת הטבע, ומיד נפנה לדון באיקלום מינים שונים בגן ההדגמה שבחוות רופין - תחום שעמד בניגוד לרעיונות שהוצגו בחוברת.¹⁰

בט"ו בשבט 1961 תיאר הגיליון את ההצעה להקים כמה פארקים לאומיים, שמורות טבע ושמורות נוף, וקרא לאיגוד הגננים לתמוך בתהליך החקיקה של חוק הגנים הלאומיים ושמורות הטבע. לטה, ניצל את ההזדמנות לתאר את מסעותיו לפארקים לאומיים ולשמורות טבע באירופה, ולהציע מודל אחר של שמורת נוף. מאמרו דן בגן הבוטני-זואולוגי של דורטמונד אשר בגרמניה (Westfalenpsrk), שהיה בעבר אתר שומם פוסט-תעשייתי, הפך לגן בוטני וזואולוגי ונחשב אליבא לטה על ידי מבקריו לטבע.¹¹

בשנים שלאחר מכן המשיך לטה להביע עמדות מקוריות ובלתי מקובלות בשיח התקופה. בגיליון גן ונוף משנת 1970 טען כי האדם הוא חלק מהטבע, שאינו שונה מ"יצורים טבעיים" אחרים, וכי השפעתו המכוונת או הבלתי מכוונת על סביבתו משפיעה במיוחד באזורים שהתפתחו הרבה לפני שהאדם הגיע אליהם. הוא התנגד להבחנה החדה בין גינון לטבע והגדיר את שמורות הטבע כגנים שבהם האדם מתערב על מנת להציל תופעות טבע מידי האדם:

"מבחינה זו, אין מרחק רב בין שמירת טבע ובין הגננות. אלא שהגננות נוצרה כנגד פגעי הטבע, ולעומתה נולד רעיון שמורות הטבע כתגובה על פגעי התרבות האנושית בערכי הטבע."¹²

בכך, היה לטה יוצא דופן בקרב הקהילה הקטנה של אדריכלי נוף שהגיעה לארץ ישראל במהלך שנות העשרים ועסקה בעיצוב הנוף בקנה המידה הקטן של הגן או היישוב החקלאי, ולא בכל המרחב הנופי. בשיח הסביבתי של התקופה, תפיסותיו המודרניסטיות של לטה ייצגו את אתוס הפיתוח, שלפי התיאורטיקן הפוליטי אבנר דה שליט התבסס כתגובה לאתוס רומנטי כלפי הסביבה המקומית.

⁹ השדה לגן ולנוף כרך יא' (ה'), 1956.

¹⁰ חיים לטה, 1956, אל הגן, השדה לגן ולנוף כרך יא' (ה'), עמ' 70.

¹¹ חיים לטה, 1961, רשמי מסע, על פארקים לאומיים, שמורות טבע ועוד, גן ונוף כרך ט"ז (ה'ו') עמ' 196-199.

¹² חיים לטה, 1970, גננות ושמורות טבע, גן ונוף כרך כ"ה (ד') עמ' 171-173, עמ' 173-172. סדרת המאמרים בנושא התחלקה ל-3 מאמרים. חלקה השני הופיע בגן ונוף כרך כ"ה (ה'ו') עמ' 258-260, והשלישי בחוברת (ז') עמ' 317-319.

"These people regarded themselves as part of the forces of progress – that is, of the new emerging socialist world, which was European oriented. They wanted to convert the Middle-East – including the environment – into 'civilization'".¹³

לטה גם היה ייחודי בין בני דורו בקידום המושג של נופ התרבות, בתקופה בה כמעט ולא דנו במושג. בניגוד לתפיסות הסביבתיות המוקדמות בישראל, שביקשו לשמור על הטבע בשמורות מרוחקות, קרא לטה לשלב את הטבע במרחב הבנוי. הוא קידם נטיעת מינים מקומיים ליד מינים מאוקלמים-דקורטיביים בגנים עירוניים, וזאת כדי לקרב את הטבע בכלל ואת פרחי הבר וחיות הבר לציבור הרחב. לטה דחה את ההפרדה החדה בין האדם לטבע והדגיש את השפעת האדם לאורך זמן על הטבע. הוא תיאר את הנוף המקומי כתוצאה של התערבויות אנושיות לאורך הדורות, ואת נופ התרבות כזה שישמר בעתיד. בתיאור הנוף של העידן הפוסט-תעשייתי בדורטמונד, הוא אפילו רמז על רעיונות פוסט-מודרניים של המצאת הטבע מחדש, ושל השבת האדמה המעובדת לפראיותה. הרעיונות של לטה בנוגע לשימור נופ השתנו במהלך השנים. עם הגיעו לארץ ישראל הוא קידם נטיעה של יערות וגנים, איקלום מינים מרחבי תבל, ושילוב עולם הטבע עם מעשה ידי האדם. בפרסומיו האחרונים הוא הביע יחס צנוע יותר לנוף, כנראה משום שהיה עד להשלכות של הפיתוח האינטנסיבי על הנוף המקומי לאחר הקמת המדינה. הצהרתו האחרונה בנושא זה פורסמה בשנת 1975 עם הענקת פרס קרוון. בראיון ל"הארץ" לרגל הענקת הפרס הוא נטש את עמדתו הפונקציונלית והביע תפיסת עולם של דאגה לטבע, תוך שהוא מכיר בשבריריותו ובפגיעותו. הוא שיתף את קוראיו בפרשנותו לסיפור הגירוש מגן העדן, שנבע לדבריו מתאוות הבצע של האדם שקטף את כל התפוחים בגן וכשתיאר את מאבקיו האחרונים נגד דילול הצמחיה, הדגיש את עמדתו הצנועה כגון פשוט המתבונן ביראת כבוד בפלאי הטבע וטוען כי:

"...אנחנו אפילו לא התחלנו לתהות על קנקנו של הטבע, אבל דבר אחד אני יודע: הוא אינו אוהב שינויים דרסטיים. אתה יכול להשיג מן הטבע דברים רבים ומופלאים, בתנאי שתרמה אותו – בעדינות. לאט לאט בהתחשב בדרכיו ובצרכיו. אם תתמרד בו, ילמד אותך לקח".¹⁴

בעוד שתפישותיו המוקדמות העמידו את האדם במרכז (תפיסות הומוצנטריות), וראו בטבע אמצעי לשיפור בריאות האדם באמצעות סינון אוויר, ייצוב קרקע ויצירת צל, פרסומיו המאוחרים מצביעים על תפיסת עולם סביבתנית (אקוצנטרית). הטבע, טען לטה, הוא ישות בפני עצמה, ובכוחה להגיב כשנפגע. מנוטע גנים בצעירותו הפך לטה בזיקנתו למגן גן העדן.

¹³ De Shalit, Amos, 1995, From the political to the objective: The dialectics of Zionism and the environment *Environmental Politics*, 4(1): 70-87.

¹⁴ אוהד, 1975, עמ' 17.